

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИЗМУ

SPECIAL CRIMINOLOGICAL PREVENTION OF TERRORISM

Озерчук І.М., провідний науковий співробітник

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

У статті здійснено аналіз організаційних, правових та кримінологічних шляхів, методів та засобів удосконалення наявних та розроблення нових підходів до запобігання тероризму в Україні. Комплексно розглядаються питання вдосконалення спеціально-кримінологічних заходів у сфері запобігання цьому суспільно небезпечному явищу.

Обґрунтовується, що головним напрямом у комплексі спеціально-кримінологічних заходів у сфері запобігання тероризму має бути своєчасне виявлення та усунення передумов соціально-політичних конфліктів, які можуть бути використані як привід для застосування терористичних методів їх розв'язання.

Крім цього, зазначається, що наступним напрямом запобігання тероризму, який випливає безпосередньо з попереднього, є протидія ідеології насильства та екстремізму, позбавлення терористів підтримки з боку суспільства та окремих його прошарків.

Також доводиться, що одним із важливих елементів запобігання тероризму має бути комплекс оперативно-розшукових та контррозвідувальних заходів, спрямований на виявлення і позбавлення терористів джерел матеріально-технічного забезпечення та фінансування, ліквідацію зовнішніх і внутрішніх джерел надходження коштів для терористичної діяльності.

Наголошується на необхідності зміцнення захисту терористично вразливих цілей, а також удосконалення системи забезпечення безпеки й охорони цивільного населення.

Обґрунтовується потреба в протидії доступу терористів до високотехнологічної зброї, зокрема засобів масового ураження та їх доставки.

Пропонується законодавчо закріпити право органів СБУ вносити у державні органи, адміністрації підприємств, установ та організацій незалежно від їх форм власності, у громадські об'єднання, а також відповідним службовим особам подання про усунення причин та умов, які сприяють реалізації загроз національній безпеці України, а також подання про усунення причин та умов, які сприяли скоєнню адміністративних правопорушень у сфері антитерористичної безпеки.

Ключові слова: тероризм, запобігання тероризму, спеціально-кримінологічне запобігання, антитерористична діяльність.

The article analyzes the organizational, legal and criminological ways, methods and tools of improving existing and developing new approaches to preventing terrorism in Ukraine. The issues of improving special criminological measures in the field of prevention of this socially dangerous phenomenon are comprehensively considered.

It is substantiated that the main direction in the complex of special criminological tools in the field of terrorism prevention should be the timely detection and elimination of the preconditions of socio-political conflicts that can be used as an excuse to use terrorist methods to resolve them.

In addition, it is noted that the next direction of preventing terrorism, which stems directly from the previous one, is to counter the ideology of violence and extremism, depriving terrorists of support from society and its segments.

It is also proved that one of the important elements of terrorism prevention should be a set of operational and counterintelligence measures aimed at identifying and depriving terrorists of sources of logistics and financing, elimination of external and internal sources of funds for terrorist activities.

Emphasis is placed on the need to strengthen the protection of terrorist-vulnerable targets, as well as to improve the security and protection of the civilian population.

The need to counter terrorist access to high-tech weapons, including the means of mass destruction and their delivery, is substantiated.

It is proposed to legislate the right of the Security Service of Ukraine to submit to government agencies, administrations of enterprises, institutions and organizations regardless of their forms of ownership, public associations, as well as relevant officials to eliminate the causes and conditions that contribute to threats to national security of Ukraine, and submissions to eliminate the causes and conditions that contributed to the commission of administrative offenses in the field of anti-terrorist security.

Key words: terrorism, prevention of terrorism, special criminological prevention, anti-terrorist activity.

Постановка проблеми. Сучасний період розбудови української державності характеризується нестабільним і часто кризовим станом майже в усіх сферах життя країни і суспільства: в зовнішній і внутрішній політиці, економіці, національних та релігійних відносинах, у галузі права і моралі, що сприяє процесу розростання екстремізму та його крайньої форми – тероризму. Протягом тривалого часу дестабілізуючим чинником національної безпеки залишається рівень злочинності в Україні, який суттєво зріс із початком російської агресії на Сході країни. Характерною рисою цього процесу є не просто збільшення кількості злочинів, а якісні зміни злочинності – наявність у них елементів тероризму. Українська дійсність створила виключно сприятливі умови для відтворення широкого спектра кримінальних виявів, зокрема таких, які раніше не були відомими у нашій країні: захоплення заручників із метою отримання викупу, вбивства на замовлення, застосування вибухових пристроїв у багатолюдних місцях тощо.

Високий рівень терористичної активності та з кожним роком усе більш тяжкі її наслідки актуалізують питання щодо інтенсифікації зусиль із запобігання цій глобальній загрозі шляхом розроблення нової стратегії і тактики протидії тероризму. Це зумовлює необхідність творчого переосмислення вказаних проблем, аналіз складних міжнародних та внутрішньодержавних соціальних явищ і процесів,

які породжують та стимулюють терористичну діяльність відповідно до потреб практики, умов сучасного етапу розвитку суспільства. Правильна оцінка цієї ситуації вможливить побудову такої системи запобіжних заходів попередження та протидії тероризму, яка буде адекватною його реальним загрозам.

Метою статті є науково-теоретичне обґрунтування нормативно-правових засад спеціально-кримінологічних заходів запобігання тероризму.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Останніми роками інтерес науковців до проблеми запобігання тероризму суттєво зріс, що призвело до збільшення кількості наукових розвідок у цьому напрямі. Так, питання кримінально-правової та кримінологічної характеристики тероризму та злочинів, що є його виявами, були предметом науково-правового аналізу в дослідженнях таких вітчизняних авторів: В.Ф. Антипенка, О.Ф. Бантишева, М.А. Дмитренка, А.П. Закалюка, В.С. Зеленецького, Н.А. Зелінської, В.П. Смельянова, В.Н. Кубальського, Б.Д. Леонова, В.А. Ліпкана, О.В. Наден, І.М. Рижова, О.Г. Семенюка, О.В. Шамари та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових праць із цього питання, чіткої теорії протидії тероризму, яка б, виходячи з його кримінологічних характеристик, указувала на шляхи локалізації його злочинних виявів за допо-

могою спеціально кримінологічних заходів, сьогодні ще не розроблено. Таким чином, актуальність і значущість зазначеної проблематики, недостатність її розроблення в кримінологічній науці зумовили необхідність вирішення цього завдання на рівні наукової статті

Виклад основного матеріалу. Спеціально-кримінологічне запобігання – це сукупність заходів запобігання злочинності, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [1, с. 96].

Таке розуміння поняття спеціально-кримінологічного запобігання дає можливість сформулювати такі основні завдання спеціально-кримінологічного запобігання тероризму, як:

- виявлення та нейтралізація причин та умов терористичних акцій, а також обставин, які можуть зумовлювати їх вчинення;

- виявлення осіб, здатних через поведінку та образ життя вдатися до терористичної діяльності або бути втягнутими в неї, здійснення на них профілактичного впливу з урахуванням особистісних властивостей;

- недопущення завершення розпочатої злочинної терористичної акції на стадії готування або замаху.

Однією із суттєвих характеристик спеціально-кримінологічних заходів є їх комплексність. Тому, на нашу думку, вважається за доцільне розглянути заходи спеціального запобігання тероризму саме під цим кутом зору.

Криміногенні процеси та явища, що детермінують тероризм, є різними за генезисом, сферою, формами та інтенсивністю виявів. Водночас вони реалізують свою негативну спрямованість у сукупності, взаємно посилюючи одне одного як на рівні регіону (об'єкта), так і щодо конкретного мікросередовища або особи [2, с. 190–191].

Це вимагає своєчасного протиставлення криміногенним комплексам, що детермінують тероризм, комплексу спеціально-кримінологічних антитерористичних заходів. Саме комплексні запобіжні заходи забезпечують таку нейтралізацію криміногенних факторів, яка унеможливить активізацію їх дії і необхідність знову і знову повертатися до ситуації у цій сфері. Таким чином, мобілізуючи максимальні сили і засоби для вирішення конкретних кримінологічних завдань із запобігання тероризму, комплексність заходів забезпечує в кінцевому рахунку ще й економію цих сил і засобів.

Як зазначається більшістю науковців, в основі тероризму завжди лежить певний непримиримий конфлікт, для розв'язання якого одна з його сторін удається до насильства. Отже, головним напрямом у комплексі спеціально-кримінологічних заходів у сфері запобігання тероризму має бути **своєчасне виявлення та усунення передумов соціально-політичних конфліктів, які можуть бути використані як привід для застосування терористичних методів їх розв'язання.**

Соціальний конфлікт – це конкурентна взаємодія двох чи більше сторін у процесі спільної комбінованої діяльності та відстоювання власних інтересів, прав або повноважень. Щодо політичних конфліктів, то під ними розуміється таке зіткнення інтересів, поглядів, програм тощо сторін конфліктних відносин, які стосуються не тільки власної користі, а й публічних інтересів суспільства [3, с. 49].

Зрозуміло, що об'єктами уваги правоохоронців повинні бути не всі соціальні та політичні конфлікти, які виникають у суспільстві, а лише ті, які безпосередньо породжують мотивацію на вчинення терористичної акції або активно використовують для закріплення терористичної свідомості екстремістськи налаштованих сторін конфлікту. Проведене нами дослідження дає підстави стверджувати, що особливої уваги потребують етнічні, релігійні, національні та територіальні суперечності, які систематично виникають та провокуються на теренах України.

Розв'язання будь-якого соціально-політичного конфлікту – це певні регулювальні дії (заходи) владних структур на основі компромісних рішень за наявності незбіжних інтересів та цілей сторін конфліктних відносин. Тому робота правоохоронців у цій сфері повинна полягати не тільки у своєчасному виявленні таких непримиренних суперечностей та інформуванні відповідних владних структур, а й у пошуку та наданні пропозицій можливих компромісів щодо врегулювання спірних питань.

Наступним напрямом запобігання тероризму, який безпосередньо впливає з попереднього, є **протидія ідеології насильства та екстремізму, позбавлення терористів підтримки з боку суспільства та окремих його прошарків.** Як вважає більшість фахівців у сфері протидії тероризму, екстремізм і тероризм породжуються дисгармонійним розвитком у соціальній, політичній і культурній сферах. Як свідчить практика, самі по собі ці суперечності здатні створити лише передумови для екстремізму. Перетворення їх в особливу ідеологію і політичну практику – це завжди справа рук конкретних людей та груп, які заробляють політичні дивіденди на акцентуванні різних міжгрупових суперечностей та експлуатації ксенофобії.

Під час формування терористичної ідеології її підґрунтям можуть бути націоналізм, клерикалізм, сепаратизм, політичний екстремізм, а іноді й просто певна фантастична ідея, побудована на релігійних викривленнях новомодних сектантських течій, які так потужно представлені останнім часом на теренах нашої держави.

Правовою основою запобігання розповсюдженню ідеології тероризму та публічного підбурювання до вчинення терористичних акцій є Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму [4].

Ураховуючи спосіб впливу терористів на свідомість громадян із метою підбурення їх до терористичної діяльності, залучення їх до тероризму або навчання тероризму, напрями упереджувальних заходів повинні бути спрямовані на:

- позбавлення терористів доступу до засобів масової інформації з метою розповсюдження своєї ідеології та вербування нових членів терористичних організацій, унеможливлення створення міжнародними терористичними організаціями власних телекомпаній або друкованих органів на території України;

- виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності професійних вербувальників, зокрема членів міжнародних терористичних організацій;

- пошук та вилучення інформаційних матеріалів екстремістської спрямованості (зокрема проповідей та відеоматеріалів із районів бойових дій) та пропагандистської літератури, яка розпалює міжнародну та релігійну ворожнечу, закликає до крайніх засобів, зокрема й терористичних, розв'язання конфліктних ситуацій у суспільстві, містить інструктивні матеріали щодо виготовлення або використання засобів вчинення терористичних акцій; перекриття каналів увезення такої літератури з-за кордону;

- установа місць підготовки та тренування новобранців терористичних організацій; здійснення оперативного нагляду за потенційними інструкторами терористів (фахівцями в галузі інженерно-вибухових робіт, тренерів різноманітних видів єдиноборств, кульової стрільби тощо);

- розроблення рекомендацій щодо форм взаємодії ЗМІ та правоохоронних органів під час проведення антитерористичних операцій; проведення консультацій із розширення можливостей ЗМІ професійно доводити до населення інформацію про тероризм і вирішення етичних проблем, що стосуються висвітлення терористичних акцій у ЗМІ, пропаганди релігійної, расової та етнічної терпимості.

Інтенсивність терористичної діяльності безпосередньо залежить від її фінансування. Тому одним із важливих елементів запобігання тероризму повинен бути комплекс оперативно-розшукових та контррозвідувальних заходів, спря-

мований на **виявлення і позбавлення терористів джерел матеріально-технічного забезпечення та фінансування, ліквідацію зовнішніх і внутрішніх джерел надходження коштів для терористичної діяльності.**

До зовнішніх джерел фінансування слід зарахувати надходження від міжнародних ісламських екстремістських організацій, країн ісламського світу, фінансових олігархів, зацікавлених у тривалому підтриманні нестабільності на Сході країни, розпалюванні сепаратистських настроїв радикально налаштованих прошарків населення. До внутрішніх джерел можна зарахувати надходження від незаконного обігу наркотиків, зброї, нелегальної міграції, розкрадань бюджетних коштів, організованої злочинної діяльності у сфері економіки та ін.

Більшість фінансових експертів стверджують, що терористи переміщують свої гроші через мережу нелегальних фінансових установ, а після їх достатньої «замаскованості» переказують грошові кошти у більш надійні фінансові інститути «великої сімки» [5, с. 119]. З огляду на такий механізм фінансування терористичної діяльності, одним із головних напрямів ліквідації каналів переміщення коштів є виявлення і закриття рахунків банківських установ, які відіграють важливу роль у фінансуванні терористів. Серед найбільш придатних для цієї мети місць найчастіше розглядаються офшорні банківські центри, деякі з яких діють за досить ліберальними правилами.

На тлі активізації прийнятих міжнародною антитерористичною спільнотою заходів із виявлення і перекриття каналів фінансування тероризму екстремістські і терористичні організації стали все частіше орієнтуватися на самофінансування за рахунок використання широкого кола кримінальних джерел, суттєве місце серед яких займають надприбутки від організації незаконного обігу наркотиків і зброї, викрадення людей, організації нелегальної міграції, вимагання грошей з осіб, які мають тіньові доходи, контрабандна діяльність тощо.

Однією з найбільш небезпечних реалій сучасного тероризму є бажання терористів спричинити масову загибель людей шляхом використання небезпечних для здоров'я властивостей об'єктів промисловості, транспорту, зв'язку, ядерного, паливно-енергетичного та продовольчого комплексів, об'єктів масового використання та життєзабезпечення у великих містах та населених пунктах. Така негативна практика міжнародних терористичних організацій вимагає постійного здійснення заходів щодо **зміцнення захисту терористично уразливих цілей, а також удосконалення системи забезпечення безпеки й охорони цивільного населення.**

Захист терористично уразливих об'єктів повинен передбачати реалізацію заходів безпеки, які, на нашу думку, умовно можна поділити на дві групи: **пасивні та активні.**

Пасивні заходи захисту слід вибудовувати від потенційного об'єкта терористичних посягань. Такий об'єкт за допомогою режимних, технічних, інженерних засобів, засобів військового і фізичного захисту повинен бути захищений фортецею, якою прикривається від будь-яких загроз (незалежно від того, хто і яким чином буде її атакувати).

Сучасна практика вже виробила низку ефективних заходів, які дозволяють знизити поріг ризику терористичних акцій. Серед них – утворення зон безпеки найбільш уразливих об'єктів (навчальних, лікувальних закладів, ринків та ін.), введення на кожному об'єкті паспорта антитерористичної захищеності тощо. У зазначених паспортах не лише містяться відомості про відповідний об'єкт, його персонал, технічну оснащеність, а й моделюються можливі критичні ситуації, варіанти дії охорони, працівників міліції та персоналу [6, с. 84–85].

Нині у вітчизняному законодавстві відсутні нормативно-правові акти, які б регулювали порядок антитерористичного захисту таких об'єктів та встановлювали

відповідальність їх власників за неналежне виконання запобіжних заходів, що значно знижує ефективність антитерористичної діяльності. Зважаючи на нагальну потребу запровадження цих антитерористичних заходів у повсякденну діяльність підприємств, установ та організацій різних форм власності, необхідно вирішити комплекс правових питань, який забезпечить їх дотримання суб'єктами господарювання та фізичними особами:

- розроблення та впровадження типових правил антитерористичної безпеки;
- встановлення адміністративної відповідальності керівників (власників) терористично уразливих об'єктів за порушення таких правил;
- встановлення повноважень і відповідальності суб'єктів протидії тероризму під час здійснення контрольних функцій за дотриманням правил антитерористичної безпеки;
- визначення адміністративно-правових режимів зон, що оточують найбільш небезпечні об'єкти, та встановлення адміністративної відповідальності за їх порушення;
- установити можливість законних підстав для вжиття спеціальних перевірочних заходів стосовно персоналу, безпосередньо допущеного до роботи на таких небезпечних об'єктах, під час прийому їх на роботу та під час їх подальшої трудової діяльності.

Заходи активного захисту повинні бути орієнтовані на виявлення, оперативний контроль та розроблення суб'єктів, здатних учинити терористичну акцію на таких об'єктах. При цьому об'єктом оперативного контролю повинна бути не лише сама особа, а і її поведінка у певному середовищі та й саме середовище, в якому вона перебуває.

Хоча у більшості терористичних акцій використовуються звичайні види зброї (стрілецька, промислові та саморобні вибухові пристрої), не можна ігнорувати значні руйнівні наслідки можливого використання терористами ядерної, біологічної, хімічної або радіологічної зброї. Тому наступним тактичним напрямом запобігання тероризму повинна бути **протидія доступу терористів до високотехнологічної зброї, зокрема засобів масового ураження та їх доставки.**

Загальна концепція протидії застосуванню високотехнологічної зброї та засобів масового ураження не відрізняється від концепції захисту терористично вразливих об'єктів (пасивні (захист об'єктів посягання) та активні (виявлення та оперативний контроль і перевірка суб'єктів, здатних учинити терористичний напад на такі об'єкти) заходи). З огляду на високу ймовірність застосування високотехнологічної зброї під час учинення злочинних терористичних акцій, тактика протидії цьому виду тероризму повинна будуватися з урахуванням імовірних моделей таких атак.

Вирішення поставлених перед СБУ завдань у сфері запобігання тероризму не є можливим без **координації дій усіх суб'єктів антитерористичної діяльності, а також міжнародної співпраці з цих питань.**

Відповідно до чинного антитерористичного законодавства СБУ є головним координатором у сфері запобігання тероризму [7]. На перший план у координації діяльності спеціально вповноважених державою органів протидії тероризму виходить прийняття СБУ кримінологічно зумовлених управлінських рішень. Центральне місце у такому поєднанні кримінології й управління повинна посісти проблема соціальної зумовленості і кримінологічної обґрунтованості спільних антитерористичних заходів. Інакше кажучи, їх зміст повинен співвідноситися з криміногенною ситуацією і соціальною реальністю. Лише у такому разі можна розраховувати на їх ефективність.

З огляду на викладене, нами пропонується створити антитерористичну кримінологічну службу, яка б підпорядковувалася Антитерористичному центру при СБУ. В основу її діяльності має бути покладено функцію моніторингу

та аналізу криміногенної обстановки на цій ділянці роботи, а також тенденцій світових глобальних геополітичних процесів із метою забезпечення ефективності державно-правового впливу на причинно-наслідкові зв'язки, які виявляються в конкретних терористичних злочинах.

До основних завдань антитерористичної кримінологічної служби слід, на нашу думку, зарахувати:

- створення інформаційної бази криміногенних чинників тероризму, яка сприятиме проведенню постійного моніторингу їх динаміки, аналізу причин та умов, що сприяють вчиненню таких злочинів, їх виявленню та прогнозуванню;

- визначення державної політики запобігання тероризму;

- розроблення державної та регіональних програм запобігання цьому суспільно небезпечному явищу;

- унесення пропозицій щодо ресурсного та кадрового забезпечення всієї системи запобігання тероризму.

Завершуючи розгляд питання підвищення ефективності спеціально-кримінологічного запобігання тероризму, слід підкреслити одну важливу обставину, що полягає у незбігу сфери, яка породжує різноманітні терористичні вияви, та сфери, в якій ці вияви фіксуються. Так, міжнаціональні конфлікти, які характеризуються високим ступенем імовірності вчинення злочину терористичного характеру, можуть виникнути на ґрунті територіальних претензій або в результаті прийняття непродуманих адміністративних рішень. Протестні акції широких верств населення, які становлять значну небезпеку соціального вибуху із застосуванням насильства, зокрема й терористичного, найчастіше є наслідком погіршення їх соціально економічного становища.

У процесі виникнення та розростання загрози цих екстремістських виявів, здатних перерости у відкриті насильницькі акції із застосуванням методів тероризму, відбувається розрив компетенції СБУ із можливістю впливати на ці негативні процеси щодо їх локалізації та нейтралізації. Інакше кажучи, фактори, які детермінують терористичні акції, найчастіше виникають у тих сферах соціально-політичного та економічного життя держави, безпосередньо впливати на які спецслужба не тільки не може, а й не має права, тому що у цьому разі обов'язково вийде за межі своєї компетенції, перевищить повноваження, порушить Закон.

Ця обставина вимагає тісної взаємодії спецслужби та всіх інших органів державної влади у сфері запобігання тероризму. СБУ може надати суттєву допомогу органам державної влади на всіх її рівнях у справі виявлення та усунення чинників тероризму шляхом своєчасного отримання інформації та превентивного інформування зацікавлених державних структур про можливе заострення обста-

новки, прогнозу розвитку останньої та надання конкретних пропозицій щодо нормалізації ситуації, здатної перерости у соціальні та політичні конфлікти. При цьому така діяльність СБУ не лише повинна носити інформативний характер з означених питань, а й бути забезпечена правовим механізмом обов'язкового відповідного реагування на таку інформацію з боку суб'єктів господарювання та повноважених органів влади.

Ураховуючи викладене, нами пропонується законодавчо закріпити право органів СБУ вносити у державні органи, адміністрації підприємств, установ та організацій незалежно від їх форм власності, у громадські об'єднання, а також відповідним службовим особам подання про усунення причин та умов, які сприяють реалізації загроз національній безпеці України, а також подання про усунення причин та умов, які сприяли скоєнню адміністративних правопорушень у сфері антитерористичної безпеки.

Право на внесення подання на виявлені спецслужбою в процесі оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності причини та умови, які сприяють реалізації терористичних загроз національній безпеці України, дозволить не лише своєчасно локалізувати дію детермінантів тероризму і не допустити їх переростання у терористичні акції, а й розширить профілактичний інструментарій СБУ у сфері запобігання тероризму. Водночас необхідно встановити адміністративну відповідальність офіційно поінформованих уповноважених службових осіб за невиконання вичерпних заходів за внесеним поданням.

Підсумовуючи аналіз спеціально-кримінологічних заходів у сфері запобігання тероризму, можемо зробити **висновок**, що основними напрямками підвищення їх ефективності є:

- правове регулювання та запровадження системи безпеки на терористично уразливих та терористично небезпечних об'єктах шляхом розроблення та затвердження типових правил антитерористичної безпеки;

- правове закріплення підстав та порядку проведення спеціальних заходів перевірки стосовно персоналу, який безпосередньо допущений до роботи на таких об'єктах;

- установа повноважень і відповідальності суб'єктів протидії тероризму під час здійснення контрольних функцій за дотриманням правил антитерористичної безпеки;

- розподіл функцій, компетенцій та повноважень правоохоронних та інших державних органів у сфері запобігання тероризму, зокрема через залучення до його профілактики громадських утворень та неурядових інституцій;

- створення антитерористичної кримінологічної служби, яка повинна підпорядковуватися Антитерористичному центру при СБУ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данышин І.М., Голіна В.В., Кальман О.Г., Лисодед О.В. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів; за ред. проф. І.М. Данышина. Харків : Право, 2003. 352 с.
2. Теоретические основы предупреждения преступности / Антонян Ю.М. и др. Москва : Юрид. лит., 1977. 256 с.
3. Селіванов В. Цілевизначення в державній політиці. *Право України*. 2003. № 3. С. 46–54.
4. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712#Text (дата звернення 17.04.2021).
5. Флетчер Н.Б. Верховенство закона, тероризм и меры противодействия со стороны США, включая Пэтриот экт от 2001 г. *Организованная преступность, терроризм и коррупция: Криминологический ежеквартальный альманах*. Москва : Юристъ, 2003. Вып. 2. С. 110–121.
6. Моторный И.Д. Защита гражданских объектов от терроризма: научно-практич. пособие. Москва : Издательский дом Шумиловой И.И., 2005. 163 с.
7. Про боротьбу з тероризмом : закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення 17.04.2021).